

Ninoslava Pećnik i Ivana Dobrotić

USLUGE PODRŠKE RODITELJSTVU U HRVATSKOJ: POTREBE RODITELJA I POSTOJEĆI PROGRAMI

1. Uvod

Na javnopolitičkoj razini sve se više prepoznaje važnost roditeljskog okruženja te kvalitete roditeljske interakcije s djetetom kao čimbenika koji pridonose dobiti djeteta.¹ Tome su pridonjele znanstvene spoznaje o dugoročnim učincima roditeljskog ponašanja na djetetov razvoj. Među njima je i longitudinalna studija s desetogodišnjim praćenjem uzorka od 17.000 sudionika, koja je utvrdila povezanost doživljavanja nepovoljnih obiteljskih okolnosti u djetinjstvu s cjeloživotnim tjelesnim i mentalnim zdravljem i dobiti. Među ostalim, tu se pokazalo da zanemarivanje emocionalnih potreba djeteta najranije dobi te izostanak primjerene interakcije roditelja i djeteta uz višesatni boravak pred ekranom prati lošija socijalna prilagodba, češće teškoće kognitivnog i jezičnog razvoja te problemi u regulaciji pažnje (Larkin, Shields i Anda, 2012). Druga važna longitudinalna studija, u kojoj je praćeno 16.916 djece u Velikoj Britaniji (u dobi od 3, 5 i 7 godina), analizirala je ulogu roditeljstva u ublažavanju učinaka života u deprivaciji, siro-

¹ Kako bi se sveobuhvatno prikazalo stanje sustava podrške roditeljstvu u Hrvatskoj, ovaj tekst djelomice se temelji na dijelovima publikacije „Potrebe roditelja i pružanje usluga roditeljima koji podižu djecu u otežanim okolnostima“, autorica Dobrotić, Pećnik i Baran (2015), a koja je nastala kao rezultat IPA projekta VIZIJE – Volonter! Za roditelje i djecu, Udruge RODA. U ovom tekstu upotrijebljeni su isključivo dijelovi publikacije koji su bili rezultat rada autorica ovoga teksta.

maštva i negativnih životnih događaja na psihosocijalnu prilagodbu djece. Kvaliteta odnosa roditelja i djeteta najdosljednije je „odbijala“ štetne učinke rizičnih čimbenika dokazujući da dobar odnos roditelja i djeteta od ranih godina može promicati otpornost predškolskog djeteta unatoč različitim okolinskim rizicima (Flouri i sur., 2015). Istraživanja stoga upozoravaju na važnost učinkovite podrške obiteljima kako bi se spriječili negativni životni događaji i okolnosti u djetinjstvu ili pak njihovi učinci ublažili mobiliziranjem roditeljskih resursa koji pridonose otpornosti i oporavku djece.

Stoga se i interes obiteljskih politika posljednjih dvadesetak godina sve više usmjerava prema poboljšanju roditeljskih vještina te ujednačavanju životnih šansi djece (vidi npr. European Commission, 2013; Daly, 2018; Knijn, Martin i Ostner, 2018), pri čemu na važnosti dobivaju različite usluge usmjerene obiteljima. Kao što ističu Moran i sur. (2004), iznimno je bitno osigurati programe pružanja podrške roditeljstvu, ali i utjecati na sam kontekst roditeljstva razvijanjem sveobuhvatnih mjera koje će roditeljima olakšati podizanje djece. Pri tome su posebice bitne usluge koje pridonose ujednačavanju okoline u kojoj odrastaju djeca te izjednačavanju njihovih životnih šansi. Naime, ukoliko obitelji žive u nepovoljnim okolnostima, teško da će imati koristi od programa podrške roditeljstvu te je bitno da država preuzme aktivniju ulogu i na drugim područjima kao što su suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti, poboljšanje kvalitete stanovanja te zdravlja, pristup uslugama u zajednici, obrazovanju, zaposlenosti i sl., kako ishodi djece ne bi ovisili isključivo o obiteljskoj situaciji. Upravo zbog toga europske zemlje sve veću pozornost pridaju kako *podršci obitelji* kojom se ciljaju šire obiteljske okolnosti, odnosno osigurava se podrška obiteljima preko socijalnih, zdravstvenih, obrazovnih i sl. usluga te novčanih davanja, tako i *podršci roditeljstvu* koja pak je usmjerena na unapređenje roditeljskih vještina te roditeljima pruža informacije, znanje, vještine i kompetencije te općenito podršku potrebnu pri razvoju te podizanju djeteta (Daly i sur., 2015).

Iako je područje podrške obitelji iznimno bitno, njegov cjelokupan prikaz zajedno s područjem podrške roditeljstvu nadilazi opseg jednoga rada. Stoga se ovaj rad primarno fokusira na analizu aktualnog

stanja sustava podrške roditeljstvu u Hrvatskoj te se tek u pojedinim segmentima osvrće na podršku obitelji. Nakon uvodnog razgraničenja pojmova podrške obiteljima i podrške roditeljstvu te sažetog osvrta na ključne točke razvoja podrške roditeljstvu u Hrvatskoj, rad ukazuje na potrebe različitih skupina majki i očeva za podrškom roditeljstvu, kao i njihova iskustva vezana uz već postojeće programe podrške roditeljstvu. Ističu se prednosti i slabosti postojećih programa da bi se zaključno uputilo na potreban daljnji smjer razvoja sustava, rukovodeći se kako rezultatima dosadašnjih iskustava i istraživanja tako i međunarodnim smjericama i inozemnim evaluacijskim studijama.

2. Podrška obiteljima i podrška roditeljstvu

Iako i podrška obiteljima i podrška roditeljstvu određuju uvjete u kojima odrastaju djeca i počivaju na sličnim ciljevima,² a i u pojedinim su zemljama usko povezana područja intervencije koja je teško razlučiti, radi se o zasebnim područjima javnih politika. Često im se pridaje i različiti prioritet od strane donositelja odluka. Stoga valja razlikovati pojam podrške obitelji od pojma podrške roditeljstvu. **Podrška obiteljima** šireg je opsega te zahvaća usluge i druge aktivnosti usmjerene poboljšanju funkcioniranja obitelji i stvaranju uvjeta za podizanje djece te provođenje drugih obiteljskih aktivnosti unutar sustava koji počiva na podržavajućim odnosima i (ne)formalnim izvorima podrške. Ona ima vrlo široko značenje te može zahvaćati kako usluge (npr. unutar zdravstvenog sustava, obrazovnog sustava te sustava socijalne skrbi), tako i novčane potpore usmjerene obiteljima (Daly i sur., 2015).

U oba se slučaja, i kod podrške obitelji i kod podrške roditeljstvu, nastoji pozitivno djelovati na uvjete djetetova razvoja u obitelji, no kada je riječ o podršci obitelji, aktivnosti su više kolektivnog obilježja, odnosno

² Ciljevi mogu biti usmjereni prema djeci (unapređenje dobrobiti, razvojnih ishoda i prava djece, ublažavanje rizika s kojima se djeca susreću, poticanje pozitivnog okruženja za razvoj djeteta, prevencija problema ponašanja kod djece), roditeljima (poboljšanje roditeljskih znanja i vještina, povećana uključenost roditelja u podizanje djece) i/ili obitelji (unapređenje funkcioniranja obitelji, prevencija izdvajanja djece iz obitelji, suzbijanje siromaštva, prilagođavanje demografskim promjenama, podupiranje obitelji kao institucije i načina življenja) (Daly i sur., 2015).

usmjerene su na poboljšanje funkcioniranja obiteljskog sustava, njegovu stabilnost i podršku koju prima iz okruženja (neformalnu i formalnu). Za razliku od usmjerenosti na obitelj kao jedinicu, podrška roditeljstvu ima uži fokus – na roditelja i njegovu interakciju s djetetom (Daly i sur., 2015). Stoga područje *podrške roditeljstvu*, kao prepoznatljivo područje obiteljske politike, obilježava usmjerenost intervencija prema roditeljima, ponajprije prema načinu na koji razumiju i obnašaju svoju roditeljsku ulogu te se odnose prema djetetu (Daly, 2013). Pri tome su u središtu interesa roditeljski resursi za podizanje djeteta (informacije, znanje, vještine, osobna obilježja, izvori podrške) i roditeljska kompetentnost, koji se aktivnostima podrške roditeljstvu namjeravaju povećati.

Daly (2013) *podršku roditeljstvu* definira kao skup usluga organiziranih s ciljem djelovanja na roditeljsko ponašanje kroz pružanje pristupa različitim resursima koji služe povećanju roditeljske kompetentnosti. To podrazumijeva izlaganje roditelja različitim sadržajima za podizanje razine osviještenosti, informiranosti, znanja i(li) vještina preko, primjerice, elektronskih medija i dežurnih telefona, kao i njihovim uključivanjem u različite aktivnosti neformalne i formalne mreže podrške, individualnim savjetovanjem, edukacijama ili radionicama o pitanjima roditeljstva, odnosno u intenzivniji rad na promjeni roditeljskih postupaka. U ulozi pružatelja tih usluga pojavljuje se širok raspon organizacija, od roditeljskih udruga i drugih organizacija civilnog društva do javnih ustanova čiji stručnjaci provode intervencije u sustavima zdravstva, odgoja i obrazovanja te socijalne skrbi. Taj varijabilitet pružatelja usluga vidljiv je u definiciji podrške roditeljstvu kao aktivnosti stručnjaka, volontera (npr. drugih roditelja) ili članova neformalne socijalne mreže koje imaju namjeru utjecati na odnos roditelja i djeteta ili roditeljsku interakciju s djetetom (Hermanns, 2014).

Područje podrške roditeljstvu potrebno je razlikovati i od *područja zaštite djeteta*, koje u središtu interesa ima ugroženost djetetove dobrobiti. Podrška roditeljstvu i zaštita djeteta bave se odnosom roditelja i djeteta, pri čemu se (jednom kada su pokrenute) mjere obiteljskopravne zaštite djetetove dobrobiti i prava usmjeravaju i na roditeljske resurse za roditeljstvo. Međutim, polazište za intervencije u području zaštite djece u pravilu nije roditelj, a način na koji se roditelj odnosi prema

djetetu pobuđuje interes stručnjaka tek kada djetetovu dobrobit smatraju ugroženom. Drugim riječima, iako intervencije podrške roditeljstvu obuhvaćaju ciljeve koje imaju i intervencije zaštite djeteta (unapređenje djetetove dobrobiti i razvojnih ishoda), izdvajanje roditeljske figure i njezinih resursa za roditeljstvo kao fokusa intervencije čini područje podrške roditeljstvu različitim od područja zaštite djece (Daly, 2013).

Krajnja je svrha podrške roditeljstvu unapređenje djetetove dobrobiti, ostvarivanje prava te optimalizacija djetetova razvojnog potencijala na planu tjelesnog i mentalnog zdravlja. Ta svrha ostvaruje se pomoću programa **univerzalne, ciljane i indicirane** podrške roditeljstvu. *Univerzalna podrška roditeljstvu* uključuje aktivnosti promocije odgovornog roditeljstva i jačanja roditeljske kompetentnosti kod svih roditelja djece određene dobi iz opće populacije, poput posjeta patronažne službe roditeljima novorođenčadi, grupa za podršku dojenju, edukativnih radionica s roditeljima u školi u povodu važnih tranzicijskih razdoblja. Programi *ciljane podrške roditeljstvu* namijenjeni su osnaživanju kompetentnosti roditelja koji djecu podižu u zahtjevnijim životnim okolnostima i(li) se suočavaju s činiteljima rizika za odgovorno roditeljstvo. Analogno određenju ciljane prevencije (Asmusen, 2011), moglo bi se reći da ciljana podrška roditeljstvu uključuje strategije i usluge, odnosno intervencije usmjerene prema specifičnim grupama roditelja kod kojih, statistički gledano, postoji povećan rizik za buduće teškoće u roditeljstvu (npr. maloljetni roditelji, roditelji u procesu razvoda braka ili roditelji koji žive u siromaštvu). Primjeri su ciljane podrške roditeljstvu programi poput intenzivnih kućnih posjeta dodatno educiranih patronažnih sestara siromašnim, samohranim majkama prvog djeteta tijekom prve dvije godine djetetova života (npr. Nurse-Family Partnership, Olds i sur., 1997; prema Asmusen, 2011) ili programi za razvedene roditelje koji kombiniraju grupni i individualni pristup tijekom tromjesečnog razdoblja radeći na kvaliteti odnosa djeteta s roditeljem s kojim živi, održanju djelotvornih odgojnih postupaka nakon razvoda, izgradnji suradničkog suroditeljstva te pristupu djeteta roditelju s kojim ne živi i kvaliteti odnosa s njim (npr. The New Beginnings, Wolchik i sur., 2002). *Indicirana podrška roditeljstvu* obuhvaća intervencije s roditeljima kod kojih su prisutne

znatne teškoće u ispunjavanju roditeljskih odgovornosti, odnosno kod kojih je procjena pokazala prisutnost povećanog rizika za specifične probleme (npr. program *Fast Track* koji kombinira univerzalni pristup s dodatnom podrškom; vidi npr. CPRG, 2007).

Literatura na području podrške roditeljstvu (Oates, 2010; Asmussen, 2011; Wessels i sur., 2013) naglašava važnost utemeljenosti programa podrške roditeljstvu na empirijskim dokazima o njihovoj djelotvornosti u postizanju proklamiranih ciljeva. Doduše, sam postupak prikupljanja empirijskih dokaza još je uvijek donekle predmetom rasprava u kojima se oni rangiraju po „snazi“ metodološkog pristupa (McConnell i sur., 2012; Vandenbroeck i sur., 2014). Broj programa podrške roditeljstvu s empirijski dokumentiranom djelotvornošću raste, i to uz poštivanje „zlatnog standarda“ eksperimentalnog nacrtu evaluacijskog istraživanja. No riječ je uglavnom o evaluacijskim istraživanjima provedenima u najrazvijenijim zemljama (Stattin i sur., 2015; Richter i Naiker, 2013). U svakom slučaju, da bi programi mogli biti djelotvorni, važno je da dobro odgovaraju na potrebe roditelja koje je stoga važno procijeniti – kako potrebe korisnika indiciranih, tako i potrebe korisnika univerzalnih programa podrške roditeljstvu (Budd, 2005). Nadalje, da bi odgovarali na roditeljske potrebe, programi podrške roditeljstvu moraju biti relevantni za pitanja i probleme s kojima se roditelji susreću, a ona su specifična u različitim razvojnim razdobljima i društvima. Djetetova dob s obzirom na koju se mogu razlikovati programi podrške roditeljstvu obuhvaća antenatalno razdoblje, novorođenačku, dojenačku, predškolsku i školsku dob te ranu i srednju adolescenciju. Navedena obilježja programa podrške roditeljstvu sažeta su u standardima kvalitete (Oates, 2010) prema kojima kvalitetan program podrške roditeljstvu zadovoljava sljedeće kriterije: (1) specificira populaciju kojoj je namijenjen (s obzirom na dob djeteta, razinu roditeljske potrebe) te ima (2) standardiziran sadržaj, način rada i materijale, (3) standardiziranu edukaciju provoditelja, uz superviziju odnosno stručnu podršku u implementaciji te (4) evaluaciju učinkovitosti programa u postizanju ciljanih ishoda.

Hrvatska se područjem podrške roditeljstvu počinje aktivnije baviti u posljednjih desetak godina. U *Nacionalnom planu aktivnosti za prava i interese djece 2006.–2012.* osnaživanje roditelja za odgovorno

roditeljstvo i obitelji za odgojnu funkciju ciljevi su uz koje je bio predviđen znatan broj mjera. U istom razdoblju počinju djelovati i obiteljski centri³ (danas podružnice centara za socijalnu skrb, CZSS) kojima je pružanje usluga univerzalne i ciljane podrške roditeljstvu primarna svrha. Važan poticaj usmjeravnu socijalnih politika te i same obiteljske politike prema kvaliteti roditeljstva i društvenoj podršci roditeljima dala je *Preporuka Vijeća Europe (2006.) 19 o politici podrške pozitivnom roditeljstvu*, koja je 2008. godine objavljena na hrvatskom jeziku, zajedno s popratnom publikacijom „*Roditeljstvo u suvremenoj Europi: Pozitivan pristup*“ (Daly, 2008). Poticaj razvoju područja podrške roditeljstvu te širenju usluga univerzalne i ciljane podrške roditeljstvu dao je i Ured UNICEF-a za Hrvatsku u svojim kampanjama *Prve tri su najvažnije: za rani razvoj djeteta i poticajno roditeljstvo* (2006) i *Prve tri su još važnije: za rani razvoj djeteta s teškoćama u razvoju* (2008) (Pećnik i Starc, 2010; Starc, 2014). Interes za potrebe obitelji i roditelja postaje izraženiji i u tadašnjim istraživanjima položaja jednoroditeljskih obitelji (Pećnik i Raboteg-Šarić, 2005; Raboteg-Šarić i Pećnik, 2006), kao i interes za zaustavljanje tjelesnog kažnjavanja djece (Pećnik, 2006). Potreba za informacijama o roditeljstvu, djetetovu razvoju i odgoju te za savjetovanjem sa stručnjacima i drugim roditeljima dokumentirana je s roditeljima djece rane (Radočaj, 2008) i adolescentne dobi (Pećnik i Tokić, 2011). Tako je utvrđeno da trostruko više majki i očeva nacionalno reprezentativnog uzorka od 1.074 trinaestogodišnjaka izražava potrebu za stručnom pomoći u roditeljstvu, negoli što je takvu pomoć stvarno i koristilo (Pećnik i Tokić, 2011). Ti rezultati upućuju na raskorak između javnopolitičke razine na kojoj postoji namjera da se roditeljima osiguraju odgovarajući oblici podrške u jačanju roditeljskih znanja i vještina te stvarne dostupnosti usluga podrške roditeljstvu u zajednici. Na manjak usluga podrške roditeljstvu upozorava i analiza stanja prava djece u Hrvatskoj (Brajša-Žganec i sur., 2011) te rezultati istraživanja s roditeljima djece rane i predškolske dobi (Pećnik, 2013), kao i s roditeljima koji podižu djecu u otežanim okolnostima (Dobrotić, Pećnik i Baran, 2015).

³ Uz Centar za djecu, mlade i obitelj Velika Gorica, koji djeluje od 2003. godine.

3. Potrebe roditelja za stručnom podrškom i postojeće usluge podrške roditeljstvu u Hrvatskoj

3.1. Potrebe za uslugama podrške roditeljstvu u općoj i ranjivim populacijama roditelja

Potrebe roditelja za različitim oblicima podrške u skrbi za djecu rane i predškolske dobi, a koja se pruža kroz sustave zdravstva, ranoga i predškolskog odgoja i obrazovanja, socijalne skrbi te organizacije civilnog društva, bile su u središtu interesa novijeg istraživanja provedenog u Hrvatskoj uz podršku UNICEF-a, na kvotnom uzorku od 1.271 majke i 350 očeva djece u dobi od šest mjeseci, jedne godine te tri i šest godina (Pećnik, 2013). Rezultati su pokazali kako je dvije trećine roditelja osjetilo potrebu za stručnim savjetom u roditeljstvu, a trećina ovu potrebu ima često ili ponekad. Međutim, tek manje od četvrtine roditelja stvarno se i savjetovalo s nekim stručnjakom o pitanjima roditeljstva i djetetova razvoja. Uz negativne stavove prema traženju stručne pomoći (uključujući strah od stigmatizacije), prisutan je i niz drugih razloga koji su sprječavali roditelje u korištenju stručne podrške u roditeljstvu, uključujući i taj da usluge ne zadovoljavaju potrebe roditelja svojom dostupnošću, sadržajem ili pristupom. Naime, nalazi istraživanja upućuju na slabu dostupnost usluga namijenjenih jačanju roditeljskih kompetencija u zajednicama širom Hrvatske. Svaki deseti roditelj savjetovao se o pitanjima roditeljstva i djetetova razvoja s pedijatrom, dok je preostale usluge koristilo 5% roditelja ili manje. Polovina ispitanih roditelja nije koristila ni jednu uslugu za podršku roditeljstvu, kao niti rekreativno-obrazovni sadržaj za dijete. Pri tome su među njima znatno zastupljeniji roditelji niskog socioekonomskog statusa. Naime, 70% roditelja niskog socioekonomskog statusa nije koristilo niti jednu uslugu, dok je to slučaj za upola manje roditelja visokog socioekonomskog statusa. Nizak socioekonomski status, niže obrazovanje te mlađa dob izdvajaju se kao obilježja roditelja manje sklonih korištenju stručne pomoći u roditeljstvu, a prate ih i negativniji stavovi prema traženju informacija i savjeta stručnjaka. Pokazale su se i regionalne nejednakosti u dostupnosti usluga za roditelje i djecu

pri čemu je tri četvrtine uzorka roditelja iz Zagreba i okolice koristilo jednu ili više usluga podrške roditeljstvu ili rekreativno-obrazovni sadržaj za dijete, dok je u Sjevernoj Hrvatskoj ili Istri i Primorju to učinila polovina ispitanih roditelja. Najniži udio roditelja koji su koristili ovakve usluge i sadržaje, oko trećine uzorka, bio je u Dalmaciji, Lici i Banovini te Slavoniji.

Uz stvarni manjak tih usluga, njihovoj percipiranoj nedostupnosti pridonosi i nedovoljno ili neučinkovito informiranje roditelja o njima. Trećina roditelja navela je da ne zna postoje li u njihovoj zajednici različite usluge te vrste (Pećnik, 2013). Zanimljivo je istaknuti kako su roditelji djece s teškoćama u razvoju informiraniji o postojanju usluga za djecu i roditelje te su se i više njima koristili. No uglavnom je riječ o uslugama namijenjenima djetetu s teškoćama u razvoju, a vrlo rijetko onima namijenjenima osnaživanju samih roditelja (Ljubešić, 2013). Roditelji djece s razvojnim teškoćama istodobno su jasno upozorili na nezadovoljene potrebe da se pravodobno odgovori na razvojne potrebe njihove djece. Takav odgovor izostaje zbog ograničenih kapaciteta postojećih usluga, manjka stručnjaka i informacija, birokratiziranih postupaka, etiketiranja i diskriminacije djece s teškoćama te zbog odsutnosti rane intervencije. Izrazitu prepreku roditeljima predstavlja nedovoljna koordiniranost usluga koje dolaze iz sustava zdravstva, obrazovanja i socijalne skrbi (Ljubešić, 2013).

Pokazalo se i da su roditelji niskog socioekonomskog statusa s jedne strane opterećeni sa značajno više obilježja i okolnosti koje su činitelji rizika za poticajno i podržavajuće roditeljstvo (npr. veći roditeljski stres, slabije zdravlje, manje neformalne socijalne podrške, veće nepovjerenje u stručnjake), a s druge strane doživljavaju nižu dostupnost, pristupačnost i priuštivost usluga podrške roditeljstvu i ostalih usluga za djecu i roditelje u zajednici (Pećnik, 2013). Na potrebe za povećanjem roditeljskih znanja i vještina posredno upućuju i podaci o tome da se roditelji niskog socioekonomskog statusa rjeđe od ostalih roditelja sa svojom djecom uključuju u razvojno poticajnu interakciju, a koja pospješuje puni razvoj djetetovih potencijala. Podrška roditeljstvu pridonijela bi tako izjednačavanju prilika siromašnije djece iz slabije razvijenih sredina.

Osim roditeljske, istraživanje je obuhvatilo i perspektivu stručnjaka različitih profila (pedijatre, patronažne sestre, stručne suradnike dječjih vrtića, stručnjake obiteljskih centara i centara za socijalnu skrb) koji pružaju širok spektar usluga podrške roditeljima djece rane i predškolske dobi, od univerzalnih preventivnih aktivnosti do zaštite djece od neprimjerene roditeljske skrbi. Po njihovu mišljenju, roditelje do usluga stručne podrške u roditeljstvu dovode potrebe za smanjivanjem nesigurnosti te razvojem kompetentnosti u roditeljskoj ulozi, ponuda programa podrške roditeljstvu koja im je zanimljiva, potrebe rješavanja problema u području djetetova ponašanja, razvoja ili zdravlja (potreba koju prepoznaju sami roditelji) te „vanjski“ poticaj ili prisila institucija/stručnjaka koji se brinu o zaštiti djetetove dobrobiti (potrebu za stručnom pomoći prepoznaju stručnjaci). Kao glavne prepreke pristupu roditelja i djeteta stručnoj podršci intervjuirani stručnjaci navode velik broj djece ili obitelji koje postojeći pedijatri, vrtićki psiholozi i stručni djelatnici centara za socijalnu skrb imaju u svojoj nadležnosti te manjak djelatnih usluga i programa namijenjenih osnaživanju roditelja za odgovorno roditeljstvo. Taj manjak nije jednako izražen na svim ispitivanim lokalitetima nego varira s obzirom na grad i županiju iz koje stručnjak dolazi. Također su upozorili na manjak usluga za podršku obiteljima u zajednici (dječjih vrtića i obrazovno-rekreativnih sadržaja za djecu i roditelje) (Pećnik, 2013).

Konačno, u istraživanje je bila uključena i perspektiva donositelja odluka na lokalnoj i regionalnoj razini, nadležnih za područja zdravstvene i socijalne skrbi iz nekoliko sredina u Hrvatskoj. Utvrđena je razlika u njihovu razumijevanju uloge i značaja društvene podrške roditeljstvu te drugih sadržaja za djecu, roditelje i obitelji u zajednici. Dok sredine sa slabije razvijenom mrežom usluga za roditelje, djecu i obitelji podršku roditeljstvu vide ponajprije kao „pomoć“ roditeljima u nepovoljnim okolnostima, sredine s razvijenim uslugama podršku roditeljstvu shvaćaju u kontekstu razvoja i kvalitete života obitelji i zajednice, a novac uložen u roditeljstvo kao rano ulaganje koje dovodi do poželjnih razvojnih ishoda, poboljšava kvalitetu života čitave zajednice i nosi višestruke uštede prevencijom nepoželjnih ishoda (Pećnik i Dobrotić, 2013). Ovdje se može nadovezati recentan primjer

Istarske županije koja je, kroz participativan proces, kao jedan od pet javnozdravstvenih i socijalnih prioriteta zajednice u četverogodišnjem razdoblju (2017–2020) definirala podršku obiteljima.⁴ Kako ovi prioriteti služe kao kriteriji pri financiranju programa javnih potreba, to je omogućilo širenje dostupnosti programa podrške roditeljstvu. Tako se u 2017. godini standardizirani i evaluirani program podrške roditeljstvu „Rastimo zajedno“ provodio u svakom četvrtom dječjem vrtiću u Istri (uz supervizijsku podršku voditeljima), dok su naredne godine stručnjaci dječjih vrtića i rehabilitacijskih ustanova educirani za program podrške roditeljima djece s teškoćama u razvoju „Rastimo zajedno Plus“ te program podrške roditeljstvu za očeve „Klub očeva Rastimo zajedno“, koji su se također počeli provoditi širom županije.

Dotadni uvid u potrebe za podrškom roditelja djece rane, srednje i adolescentne dobi te u njihova iskustva s uslugama za roditelje i djecu u zajednici dalo je kvalitativno istraživanje Dobrotić, Pećnik i Baran (2015) provedeno u Slavoniji, Zagrebu i Istri. Na temelju podataka prikupljenih od roditelja i pružatelja usluga (Dobrotić i sur., 2015),⁵ donosimo sažet prikaz obilježja potreba za podrškom u svakoj ispitanj skupini roditelja te postojećih ciljanih usluga za njih, dok su u *Tablici 1* predstavljene njihove nezadovoljene potrebe za podrškom.

Maloljetne majke su relativno slabo vidljiva skupina roditelja, heterogena s obzirom na potrebe za podrškom. One variraju od potreba zajedničkih svim roditeljima (prvog) djeteta do specifičnih potreba

⁴ Vidi <http://zdrava-sana.istra-istria.hr/index.php?id=4869>.

⁵ Provedeno je sedam fokusnih grupa s roditeljima koji djecu podižu u zahtjevnijim okolnostima (maloljetne majke, roditelji s invaliditetom, roditelji djece s teškoćama u razvoju, roditelji niskog socioekonomskog statusa te roditelji iz mnogočlanih i jedno-roditeljskih obitelji), koji su članovi i/ili korisnici programa desetak udruga te korisnici usluga centara za socijalnu skrb i/ili obiteljskih centara. Istraživačka pitanja bila su usmjerena na teškoće i potrebe u ispunjavanju roditeljske uloge, dostupnost neformalne i formalne podrške te iskustva korištenja usluga i programa namijenjenih roditeljima i djeci. Provedene su i četiri fokusne grupe u kojima su sudjelovali stručnjaci iz dvadesetak centara za socijalnu skrb i obiteljskih centara te još četiri fokusne grupe s predstavnicima 21 udruge aktivne u geografskim sredinama zahvaćenim istraživanjem. Istraživačka pitanja odnosila su se na potrebe u ispunjavanju roditeljske uloge, socijalne usluge koje roditelji i djeca iz pojedine skupine primaju (ili mogu primiti) te na nedostupne, a potrebne usluge za roditelje.

koje proizlaze iz tranzicije u roditeljstvo u kontekstu razvojnog razdoblja adolescencije. Složene, višestruke potrebe za dugotrajnijom psihosocijalnom i praktičnom podrškom imale su maloljetne majke bez neformalne socijalne podrške, korisnice institucionalnog smještaja u ustanovi socijalne skrbi. Stručnjaci su upozoravali i na podskupine maloljetnih majki s izrazito složenim potrebama kao što su majke ovisne o drogama. Ciljani programi podrške roditeljstvu maloljetnim majkama bili su sporadično te kratkotrajno dostupni u okviru projektnih aktivnosti dviju udruga u najvećim gradovima u suradnji s ustanovom socijalne skrbi.

Roditelji s tjelesnim invaliditetom također su relativno slabo vidljiva skupina roditelja. Uz univerzalne potrebe za podrškom u roditeljskoj ulozi (za jačanjem roditeljskih znanja i vještina potrebnih u razvojnim razdobljima od ranog djetinjstva do adolescencije, za osobnom podrškom u suočavanju s izazovima roditeljstva i dr.) imaju i niz specifičnih potreba za podrškom u prevladavanju prepreka koje njihovo tjelesno oštećenje može predstavljati u svakodnevnoj skrbi o djetetu. Uz potrebu za praktičnom pomoći, fizičkom prilagodbom okoline, boljom dostupnošću prevoditelja, osobnih pomoćnika i informacija o pravima i mogućnostima pomoći, jasno je vidljiva i potreba za senzibilizacijom javnosti (naročito u ruralnim sredinama), pa i stručnjaka za primjeren pristup roditeljima s invaliditetom kako bi se smanjile predrasudne reakcije okoline prema roditelju s invaliditetom. U ovom istraživanju nisu identificirani programi ni usluge namijenjene podršci roditeljima s invaliditetom u njihovoj roditeljskoj ulozi.

Roditelji djece s teškoćama u razvoju prepoznatljivija su skupina roditelja u zahtjevnijim okolnostima, iako su u fokusu interesa pružatelja usluga ili istraživača u pravilu potrebe njihove djece s teškoćama u razvoju, a ne njihove vlastite potrebe za podrškom u roditeljstvu. Roditelji djece s razvojnim teškoćama nose se s dodatnim zahtjevima proizišlim iz djetetovih specifičnih potreba, ali i iz nedovoljne prilagođenosti okoline, prije svega odgojno-obrazovnih ustanova, djetetovih potrebama i mogućnostima, nedovoljne koordiniranosti sustava zdravstva i socijalne skrbi te nedovoljnog informiranja roditelja o pravima i mogućnostima podrške. Potrebni su im ciljani programi

podrške roditeljstvu, dostupni u lokalnim zajednicama, kao i različiti oblici praktične podrške. Od postojećih usluga podrške roditeljstvu spomenut je samo jedan program podrške roditeljima djece s razvojnim teškoćama.

U obiteljima niskog socioekonomskog statusa roditelji djecu podižu uz kumulaciju izvora stresa (npr. siromaštvo, djetetovi problemi ponašanja, vršnjačko nasilje, roditeljevo narušeno zdravlje, socijalna isključenost) koju često prati manje osobnih i okolinskih resursa za suočavanje. Roditelji sudionici istraživanja dominantno su iskazivali potrebu za djelotvornijim angažmanom škole u podršci školskoj uspješnosti i socijalnoj integraciji učenika iz obitelji nižeg socioekonomskog statusa. Roditelji stručne suradnike škola i nastavnike vide kao najdostupnije potencijalne izvore podrške u roditeljstvu. I roditelji i stručnjaci smatraju uključivanje djece iz obitelji niskog socioekonomski statusa i mnogočlanih obitelji u ustanove ranoga i predškolskog odgoja i obrazovanja iznimno važnim. Osim koristi za djetetov odgoj i obrazovanje, ustanove ranoga i predškolskog odgoja i obrazovanja također su potencijalni izvori stručne podrške roditeljstvu. Ciljane usluge podrške roditeljstvu u obiteljima niskog socioekonomskog statusa i s većim brojem djece vrlo su rijetke, a kao postojeći izvori podrške spominjali su se stručni suradnici u školama te mjere obiteljsko-pravne zaštite djeteta. Naglašena je potreba razvoja programa pomoći u učenju i kvalitetnog provođenja slobodnog vremena kroz održive modalitete (npr. poludnevni/produženi boravak, radionice pomoći u učenju) te razvoja mreže pružatelja tih usluga (škole, udruge, domovi i dr.), jer su postojeći programi malobrojni i, zbog projektnog financiranja udruga, kratkotrajni. Posebno je istaknuto da je programe podrške obiteljima niskog socioekonomskog statusa važno planirati i izvoditi na način koji promiče uključivanje i izbjegava stigmatizaciju sudionika, posebno kada se radi o djeci.

Jednoroditeljske obitelji s maloljetnom djecom također su prepoznate kao okruženje u kojem je roditeljstvo u pravilu zahtjevnije nego u dvoroditeljskim obiteljima. Potrebe koje su izražavali roditelji vezane su uz osiguravanje usluga potrebnih djeci (pomoć u učenju, kvalitetno provođenje djetetova slobodnog vremena, podrška dječjeg psihologa), a

tek nakon njih usmjeravaju se na potrebe za uslugama podrške roditeljstvu. Usmjerenost roditelja na djetetove potrebe za stručnom podrškom posebno vrijedi za jednoroditeljske obitelji s iskustvom obiteljskog nasilja i/ili visokokonfliktnog brakorazvoda. Stručnjaci su isticali potrebu brige o roditeljevoj dobrobiti te važnost praktične pomoći roditelju i mogućnosti da se odmori od kompletne skrbi o djetetu. Ciljane usluge za roditelje u jednoroditeljskim obiteljima su rijetke, iako je navedeno nekoliko programa podrške koje provode obiteljski centri (podružnice CZSS-a) ili udruge i izvan najvećih gradova.

Tablica 1 objedinjava odgovore roditelja i pružatelja usluga o nezadovoljenim potrebama za podrškom u ispunjavanju roditeljske uloge spomenutih skupina roditelja koji djecu podižu u zahtjevnijim uvjetima uslijed nekog svog, djetetova ili obiteljskog obilježja. Vidljiva je njihova međusobna sličnost u potrebi za povećanjem vlastitih roditeljskih znanja i vještina, a kako bi učinkovito podržali i usmjeravali razvoj svoje djece, u skladu s njihovim obilježjima i potrebama. Slična im je bila i potreba za ciljanom podrškom koja bi ih osnažila za suočavanje sa zahtjevima roditeljske uloge u specifičnim okolnostima u kojima je ispunjavaju. Zajednička im je bila i potreba za većom dostupnosti usluga za djecu i roditelje te boljom informiranošću o njima. Konačno, gotovo sve skupine naglasile su potrebu da se djeci osiguraju besplatni programi pomoći u učenju i kvalitetnog provođenja slobodnog vremena te da se povećaju sposobnosti stručnjaka sustava odgoja i obrazovanja za suradnju s roditeljima te sprječavanje vršnjačkog nasilja.

Tablica 1. Nezaovoljene potrebe za podrškom roditeljima u zahtjevnijim okolnostima roditeljstva: Perspektiva roditelja i pružatelja usluga (Dobrotić i sur., 2015)

Područje intervencije	Maloljetne majke	Jednoroditeljske obitelji	Roditelji s tjelesnim invaliditetom	Roditelji djece s teškoćama u razvoju	Roditelji niskog socioekonomskog statusa
Roditeljska znanja i vještine	- za povećanjem roditeljskih znanja i vještina u skrbi o djetetu rane dobi	- za povećanjem roditeljskih znanja i vještina za podršku razvoju djeteta od rane do adolescentne dobi	- za povećanjem roditeljskih znanja i vještina za podršku razvoju djeteta od rane do adolescentne dobi	- za povećanjem roditeljskih znanja i vještina za podršku razvoju djeteta s razvojnim teškoćama i ostale djece u obitelji	- za povećanjem roditeljskih znanja i vještina za podršku razvoju djeteta od rane do adolescentne dobi, uključujući dijete s problemima ponašanja
Ciljana podrška roditeljstvu	- za ciljanom podrškom u suočavanju sa zahtjevima roditeljske uloge u adolescenciji (i sa stigmatizacijom okoline)	- za ciljanom podrškom u suočavanju sa zahtjevima roditeljske uloge u jednoroditeljskoj obitelji - za jačanjem suradničkog roditeljstva nakon razvoda - za jačanjem uključenosti roditelja (očeva) koji ne žive s djecom nakon razvoda	- za ciljanom podrškom u suočavanju sa zahtjevima roditeljske uloge vezanim uz roditeljevo tjelesno oštećenje	- za ciljanom podrškom u suočavanju sa zahtjevima roditeljske uloge u specifičnih djetetovih potreba i/ili neodgovarajuće podrške sustava odgoja i obrazovanja, zdravstva i socijalne skrbi	- za ciljanom podrškom u suočavanju sa zahtjevima roditeljske uloge u okolnostima niskog socioekonomskog statusa (i sa stigmatizacijom okoline uslijed problema djetetova ponašanja) - za mobilnim timovima stručnjaka koji pružaju usluge podrške roditeljstvu i obitelji - za učinkovitim motiviranjem roditelja niskog SES-a na korištenje usluga podrške
Dostupnije usluge i informacije	- za dostupnijim uslugama savjetovanja roditelja i djece - za dostupnijim grupnim programima ciljane podrške roditeljstvu - za boljim informiranjem o dostupnim uslugama i pravima/mogućnostima pomoći				

Područje intervencije	Maloljetne majke	Jednoroditeljske obitelji	Roditelji s tjelesnim invaliditetom	Roditelji djece s teškoćama u razvoju	Roditelji niskog socioekonomskog statusa
Odgovj i obrazovava-nje	<ul style="list-style-type: none"> - za podrškom nastavka školovanja maloljetnih majki - za prevencijom neželjene trudnoće kroz sustav odgoja i obrazovanja 	<ul style="list-style-type: none"> - za programima pomoći u učenju (za djecu i za roditelje) -za podizanjem kompetentnosti odgojno-obrazovnih djelatnika u sprječavanju stigmatizacije djece iz jednoroditeljskih obitelji - za podrškom stručnih suradnika (logoped) 	<ul style="list-style-type: none"> - za programima pomoći u učenju - za podizanjem kompetentnosti odgojno-obrazovnih djelatnika za primjeren pristup roditeljima s invaliditetom 	<ul style="list-style-type: none"> - za dostupnijim inkluzivnim odgojem i obrazovanjem, ranom intervencijom i podrškom roditeljstvu (prevencija izdvajanja djeteta) - za podizanjem kompetentnosti odgojno-obrazovnih djelatnika u: inkluzivnom obrazovanju, suradnji s roditeljima i sprječavanju vršnjačkog nasilja nad djecom s teškoćama u razvoju -za pomoć volontera djetetu u učenju 	<ul style="list-style-type: none"> - za programima pomoći u učenju (povrh dopunske nastave) - za podizanjem kompetentnosti odgojno-obrazovnih djelatnika u: suradnji s roditeljima/ podršci roditeljstvu u vrtićima i školama, sprječavanju vršnjačkog nasilja nad djecom obitelji nižeg SES-a, sprječavanju stigmatizacije djece iz obitelji nižeg SES-a od strane druge djece i nastavnika - za kvalitetnim provođenjem slobodnog vremena
Zdravlje	<ul style="list-style-type: none"> -za savjetovanjem pri ginekološkim ambulantama o prekidu neželjene trudnoće, posvojenju - za tečajevima prilagođenima maloljetnim trudnicama -za boljom koordinacijom sustava zdravstva sa sustavom socijalne skrbi 	-	<ul style="list-style-type: none"> -za edukacijom zdravstvenih djelatnika za primjeren pristup roditeljima s invaliditetom -za transparentnim kriterijima procjene roditeljske kompetentnosti roditelja s invaliditetom 	<ul style="list-style-type: none"> - za boljim informiranjem majki od strane zdravstvenih djelatnika - za edukiranjem djelatnika roditelja kako saopćiti vijest o djetetovim teškoćama -za boljom koordinacijom sustava zdravstva sa sustavom socijalne skrbi; - smanjivanjem učestalosti vještačenja kad postoji minimalna vjerojatnost promjene 	

Područje intervencije	Maloletne majke	Jednoroditeljske obitelji	Roditelji s tjelesnim invaliditetom	Roditelji djece s teškoćama u razvoju	Roditelji niskog socioekonomskog statusa
Praktična podrška	- za <i>praktičnom podrškom</i> (volontera)	- za <i>praktičnom podrškom</i> volontera - za dostupnošću <i>besplatnih programa za slobodno vrijeme</i> djece i mladih (sport, kreativne, socijalizacijske aktivnosti)	- za <i>praktičnom podrškom</i> asistencata / volontera - za <i>prevoditeljima</i> na znakovni jezik	- za <i>praktičnom podrškom</i> roditeljima, za predahom kada drugi odrasli privremeno preuzimaju skrb za dijete	- za <i>poludnevnom boravkom</i>
Senzibilizacija i odsutnost stigme	- za <i>senzibilizacijom zajednice i javnosti</i>	- za <i>podrškom poslodavca</i> (bolovanja zbog djece) - za <i>prilagođenim radnim vremenom dječjih vrtića</i>	- za <i>fizičkom prilagodnom okoline</i> - za <i>senzibilizacijom okoline i smanjenjem predrasuda</i> prema roditeljima s invaliditetom		- za <i>nestigmatizirajućim programima</i> podrške roditeljima i djeci od strane udruuga - za <i>senzibilizacijom okoline</i> koja stigmatizira roditelje djece s problemima u ponašanju (smanjivanje osuđivanja, povećanje razumijevanja i znanja)
Materijalne prilike	- za <i>adekvatnim materijalnim uvjetima</i> - za <i>smještajem</i> i nakon 1. godine djetetova života (udomiteljstvo, stambena zajednica)	- za <i>adekvatnim materijalnim uvjetima</i> života			- za <i>adekvatnim materijalnim uvjetima</i> života kao preduvjetom školovanja (internet, školske knjige)

Ukupno uzevši, rezultati istraživanja ukazali su na niz nezadovoljenih potreba za uslugama podrške roditeljstvu i podrške obiteljima. Od usluga za podršku u roditeljskoj ulozi pripadnici navedenih skupina roditelja mogu potražiti uslugu savjetovanja u CZSS-u ili podružnici CZSS-a, obiteljskom centru, a stručnu pomoć mogu primiti i u okviru mjera obiteljsko-pravne zaštite djetetove dobrobiti i prava. Međutim, usluge univerzalne i ciljane podrške roditeljstvu, preventivni programi i programi rane intervencije uglavnom im nisu dostupni, a spominjali su se u pravilu u kontekstu nezadovoljenih potreba. Zbog toga ih je važno razvijati, i to ponajprije od strane pružatelja univerzalnih usluga djeci i roditeljima (primarna zdravstvena skrb, dječji vrtići, škole, udruge, obiteljski centri – podružnice CZSS-a), kako bi bili što dostupniji roditeljima u njihovim lokalnim sredinama. Pri tome je kod svih skupina roditelja koji djecu podižu u otežanim okolnostima, a naročito kod roditelja djece s teškoćama u razvoju i samohranih roditelja, važno voditi računa da se usluge podrške roditeljstvu ne usmjeravaju samo na povećanje roditeljskih znanja i vještina koje pridonose djetetovu razvoju, nego i na povećanje roditeljeve osobne dobrobiti.

Novija istraživanja (Pećnik i Raboteg-Šarić, 2005; Pećnik i Tokić, 2011; Brajša-Žganec i sur., 2011; Pećnik, 2013; Dobrotić i sur., 2015) jasno upućuju na potrebu veće dostupnosti stručne podrške roditeljima/ obiteljima, a sadrže i niz prijedloga kako je postići/ostvariti. Iako se dostupnost usluga donekle može povećati boljom međuresornom umreženosti i suradnjom postojećih (potencijalnih) pružatelja usluga iz sustava odgoja i obrazovanja, zdravstva i socijalne skrbi, unapređivanjem osposobljenosti postojećih stručnjaka za pružanje podrške roditeljima te učinkovitijim informiranjem roditelja, nužan je i razvoj novih usluga podrške roditeljstvu te uvođenje novih pružatelja. Naglašava se potreba za razvojem djelotvornih i na dokazima utemeljenih ciljanih programa podrške roditeljima djece s teškoćama u razvoju i s problemima u ponašanju te univerzalnih programa namijenjenih jačanju suradnje odgojno-obrazovnih ustanova i roditelja. Prepoznaje se važnost doprinosa svih dionika izgradnji međuresorne suradnje u području pružanja podrške roditeljstvu, a kako bi se povećala dostupnost usluga koje obilježava multidisciplinarnost, usklađenost djelovanja

i rana intervencija. Također se prepoznaje važnost senzibiliziranja donositelja odluka na lokalnoj razini za važnost podrške odgovornom roditeljstvu te ulaganje u dostupnost i kvalitetu univerzalnih i ciljanih usluga za podršku roditeljima i djeci. Senzibilizirati treba i same stručnjake koji rade s djecom i roditeljima za važnost rane pomoći, a naročito s roditeljima u zahtjevnijim okolnostima roditeljstva te ih dodatno educirati za pružanje podrške.

3.2. Primjeri programa podrške roditeljstvu u Hrvatskoj

Primjer dobre prakse odgovora na potrebe za podrškom roditeljstvu predstavljaju programi koje razvija, uz podršku UNICEF-a, grupa hrvatskih stručnjaka okupljena u Centru za podršku roditeljstvu „Rastimo zajedno“. Poštujući načelo progresivnog univerzalizma u osiguravanju pristupa podršci roditeljstvu kao pravu svakog djeteta te vodeći računa o tome da usluga odgovara roditeljskim potrebama i resursima, uz univerzalni program podrške roditeljima predškolske djece „*Rastimo zajedno*“ (Pećnik i Starc, 2010), na poticaj je roditelja i stručnjaka razvijen i ciljani program „*Rastimo zajedno Plus*“ za roditelje predškolske djece s teškoćama u razvoju (Pećnik, Starc, Ljubešić, Jelić, Pribela Hodap i Grubić, 2014). Kako bi se usluga podrške roditeljstvu 'približila' i roditeljima nižeg socioekonomskog statusa, koji bez dodatne podrške u pristupu uslugama i/ili bez prilagodbe usluga slabije koriste univerzalne usluge (Pećnik, 2013; Dobrotić i sur., 2015), razvijen je i program „*Rastimo zajedno i mi*“, namijenjen roditeljima u zahtjevnijim okolnostima roditeljstva i njihovoj predškolskoj djeci (Pećnik i sur., u pripremi).

Program „*Rastimo zajedno*“ i „*Rastimo zajedno Plus*“ čini ciklus od 11 tjednih, dvosatnih, besplatnih radionica koje s grupom od oko 10 roditelja provode dodatno educirani stručnjaci u okviru redovite djelatnosti u dječjim vrtićima, obiteljskim centrima, ustanovama za rehabilitaciju i udrugama. Cilj im je osnažiti roditelje u odgovornom roditeljstvu te povećati roditeljska znanja i vještine za podršku djetetovu razvoju. Do danas je u ovim programima sudjelovalo više od 5.000 majki i 700 očeva u 78 gradova svih hrvatskih županija.⁶ Oba su

⁶ Vidi www.rastimozajedno.hr

programa evaluirana u više navrata, a evaluacije su dosljedno pokazale višestruke koristi programa ponajprije za roditelje, ali i za stručnjake koji rade s djecom te društvo u cjelini (Pećnik i Starc, 2010; Keresteš i sur., 2016; Antolić Majcen i Pribela-Hodap, 2017; Pećnik i Bohaček, 2019).

Gledano iz roditeljske perspektive, evaluacija programa „Rastimo zajedno“ pokazala je kako se roditelji po završetku programa osjećaju djelotvornijima u svojoj roditeljskoj ulozi te se češće nego prije sudjelovanja u programu uključuju u razvojno poticajne aktivnosti s djetetom (npr. čitanje slikovnica), a rjeđe u razvojno nepoželjne aktivnosti (npr. udaranje djeteta). Roditelji se po završetku programa percipiraju kompetentnijima u roditeljskoj ulozi, a vidljive su i pozitivne promjene roditeljeva i djetetova ponašanja te poboljšanje odnosa s djetetom (Pećnik i Starc, 2010). Evaluacija je programa „Rastimo zajedno Plus“ kod sudionika programa utvrdila smanjenje roditeljskog stresa i porast 'morala' u suočavanju sa zahtjevima roditeljstva djetetu s razvojnim teškoćama, kao i smanjenje učestalosti razvojno nepoželjnih postupaka poput vikanja i udaranja djeteta s teškoćama u razvoju (Pećnik, 2014). Dodatne provjere pokazuju da su navedeni pozitivni učinci tog programa prisutni kod roditelja neovisno o tipu razvojnih teškoća kod djeteta (Pećnik i Bohaček, 2019). Vanjska je evaluacija (Keresteš i sur., 2016) također pokazala kako su ti programi visoko relevantni u odgovaranju na potrebe roditelja (uključujući i roditelje djece s teškoćama u razvoju). Tako roditelji po završetku tromjesečnog programa postižu pozitivne promjene u roditeljskim znanjima i vještinama, naročito u području doživljaja roditeljske uloge te razvojno poželjne odnosno razvojno nepoželjne interakcije s djetetom. Uz to, programi uspješno mijenjaju neodgovarajuća roditeljska uvjerenja i odgojne postupke (npr. tjelesno kažnjavanje djece). Štoviše, utjecaj programa na samoprocijenjeno roditeljsko ponašanje vidljiv je i u dugoročnoj perspektivi.

Vanjska je evaluacija ocjenila i kako, osim u slučaju roditelja, postoje čvrsti, robusni dokazi uspješnosti tih dvaju programa i prema stručnim voditeljima (odgojiteljima, stručnim suradnicima dječjih vrtića i ostalima). Provedba tih programa značajno unapređuje znanja i vještine uključenih stručnih voditelja, koji po završetku početne trodnevne

edukacije u visokom postotku (94,2%) uistinu započinju provoditi program radionica s roditeljima (Keresteš i sur., 2016). Štoviše, dječji vrtići su u okviru samovrednovanja kvalitete Nacionalnog centra za vanjsko vrednovanje obrazovanja (Antolić Majcen i Pribela-Hodap, 2017) procijenili kako oni sami nemaju dovoljno kompetencija za suradnju s roditeljima te im ne pružaju dovoljno podrške u ostvarivanju roditeljske uloge i stoga su upravo ta dva programa prepoznata važnim čimbenicima kvalitete rada dječjih vrtića. Povećali su kvalitetu rada vrtića u područjima: suradnje s roditeljima, odgojno-obrazovnog rada s djecom i usavršavanja stručnih djelatnika (razvoja ljudskih resursa ustanove). Relevantnost programa vidljiva je i iz visokog odaziva stručnjaka na trodnevnu, standardiziranu, za polaznike besplatnu edukaciju za njegovo provođenje. Naime, edukacije u organizaciji UNICEFa i Agencije za odgoj i obrazovanje (AZOO) koje su se provodile od 2008–2016. godine koristilo je 154 institucija u Hrvatskoj te je za voditelje programa „Rastimo zajedno“ osposobljeno 598, a programa „Rastimo zajedno Plus“ 106 odgojitelja, stručnih suradnika dječjih vrtića i stručnjaka obiteljskih centara – podružnica CZSS-a (Keresteš i sur., 2016), što je uvelike oprdoinijelo dostupnosti programa diljem Hrvatske. O djelotvornosti edukacija u osposobljavanju sudionika za provođenje programa „Rastimo zajedno“ dodatno govori podatak da samo 5,8% sudionika edukacije nikad nije odradilo niti jedan ciklus tromjesečnog programa s roditeljima (Keresteš i sur., 2016).

Važno je naglasiti i kako su oba programa ocijenjena visoko isplativima, a s obzirom na njihov prilično širok opseg i standard kvalitete u odnosu na utrošena financijska sredstva. To se u prvom redu pripisuje korištenju postojeće mreže odgojitelja i stručnjaka u sustavu predškolskog odgoja i obrazovanja te sustavu socijalne skrbi, a koji pretežito provode program u okviru svojega redovnog radnog vremena. Kao posebna vrijednost tih programa prepoznato je i praćenje kvalitete provedbe i ishoda programa te prikupljanja povratnih informacija od roditelja koji ih koriste (Keresteš i sur., 2016). To se pokazalo iznimno bitnim za unapređenje postojećih te razvoj novih programa („Rastimo zajedno i mi“), kako bi se što bolje odgovorilo na promjenjive i sve raznolikije potrebe roditelja.

Dakle, možemo vidjeti kako su se oba programa pokazala vrlo relevantnima, djelotvornima, utjecajnim i isplativima. No vanjska je evaluacija upozorila i na jedan rizik – održivost programa (Keresteš i sur., 2016). Glavnu teškoću u postizanju održivosti predstavlja osiguranje edukacije novih voditelja za provedbu programa, a nakon što ih je AZOO prestala financirati. Kako bi se nadvladao taj rizik, od 2018. edukaciju voditelja programa „Rastimo zajedno“ provodi dječji vrtić koji ima status Stručno-razvojnog centra za podršku roditeljstvu i program „Rastimo zajedno“. No kako je edukacija uklopljena u vremenski i financijski zahtjevniji jednogodišnji obrazovni program kojeg plaćaju sami polaznici (tj. njihovi poslodavci), otežan je pristup edukaciji odgojiteljima i stručnim suradnicima dječjih vrtića s manje sredstava. Time se dodatno ugrožava dostupnost programa u siromašnijim sredinama.

Uz ta dva programa kreiran je i dodatni program „*Rastimo zajedno i mi*“, a kako bi se odgovorilo na specifične roditeljske potrebe za podrškom.⁷ Ovaj je program namijenjen roditeljima predškolske djece u zahtjevnijim okolnostima koje otežavaju ispunjavanje roditeljskih odgovornosti i generiraju višestruke potrebe za podrškom. Uključuje roditelje korisnike prava i usluga sustava socijalne skrbi (zajamčene minimalne naknade, usluga savjetovanja i pomaganja obitelji, mjera obiteljsko-pravne zaštite djetetove dobrobiti i prava), kako bi se osnažili u roditeljskoj ulozi, a s krajnjim ciljem postizanja dobrih razvojnih ishoda za djecu. Za razliku od programa „Rastimo zajedno“ i „Rastimo zajedno Plus“, u kojima su djeca posredni korisnici, program „Rastimo zajedno i mi“ osim roditelja neposredno uključuje i njihovu djecu u dobi od 2 do 6/7 godina. Osim toga, program je intenzivniji i dugotrajniji, a provode ga dodatno educirani stručnjaci u obiteljskim centrima (podružnicama CZSS-a). Sastoji se od 15 tjednih, jednoipol-satnih, stručno vođenih radionica s grupom od 6–8 roditelja, uz koje

⁷ Razvija se u okviru trogodišnjeg projekta razvoja sustavne podrške ranjivim roditeljima predškolske djece Centra za podršku roditeljstvu „Rastimo zajedno“, provedbenog partnera UNICEF-a u okviru inicijative „Za snažniju obitelj“, koju su pokrenuli Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku i UNICEF s ciljem jačanja i širenja socijalnih usluga za obitelji s djecom u sustavu socijalne skrbi.

se istodobno odvijaju radionice s njihovom djecom rane i predškolske dobi. Završni dio svake radionice ispunjen je zajedničkim aktivnostima roditelja i djece. Razvojem tog programa nastojalo se premostiti neke od prepreka koje u pristupu uslugama podrške roditeljstvu imaju roditelji niskog socioekonomskog statusa (Pećnik, 2013; Dobrotić i sur., 2015). Program se razvija na teorijskim postavkama postojećih programa „Rastimo zajedno“, no s jasnom usmjerenošću na specifične potrebe roditelja izloženih učestalim i višestrukim stresorima, a sa smanjenim okolinskim i unutarnjim resursima za roditeljstvo. Radionice s djecom stimuliraju socijalno-emocionalni i kognitivni razvoj, a što povećava otpornost djece na buduće stresore, dok zajedničke aktivnosti roditelja i djece produbljuju odnos međusobne povezanosti.

Evaluacija provedena sa sudionicima prve pilot provedbe programa u 11 obiteljskih centara (podružnica CZSS-a), dječjem domu, dječjem vrtiću i socijalnoj zadruzi pokazala je kako je sudjelovanje u programu pratilo smanjenje roditeljskog stresa, osnaženost u roditeljskoj ulozi, bolje razumijevanje djetetovih potreba i perspektive, a naročito se promijenilo roditeljevo ponašanje prema djetetu. Povećana je učestalost razvojno poticajnih postupaka, a smanjena učestalost razvojno nepoželjne interakcije s djecom. Osim o svojem ponašanju, roditelji izvješćuju i o promjenama u ponašanju svojega djeteta koje je sudjelovalo u paralelnim radionicama za djecu. Navedene promjene roditelji posebno prepoznaju u smanjenoj hiperaktivnosti djeteta i boljoj suradnji s roditeljevim usmjeravanjem. Uz veliki angažman voditelja u motivaciji roditelja za uključivanje i zadržavanje u programu, specifične potrebe, interesi i obiteljske okolnosti sudionika zahtijevale su stalnu fleksibilnost u pristupu i provedbi sadržaja radionica u kojima su roditelji stjecali nova znanja i vještine te jačali osobne resurse za učinkovitije nošenje sa zahtjevnim životnim okolnostima (Marušić, Medved i Slakoper-Lisica, 2018).

4. Zaključak

Iako Hrvatska u posljednjem desetljeću bilježi porast programa podrške roditeljstvu, i dalje ostaje niz nezadovoljenih potreba za uslugama podrške roditeljstvu i podrške obiteljima. Prikazani rezultati istraživanja jasno pokazuju slabu dostupnost usluga, slabu informiranost roditelja o istima, dok je dio roditelja nezadovoljan i kvalitetom te raznovrsnošću tih usluga. Dijelu roditelja problem je i sama priuštivost usluga za roditelje i obitelji. Poteškoće su izraženije u ruralnim sredinama te kod roditelja nižeg socioekonomskog statusa, a to su roditelji kod kojih je i učestalija prisutnost činitelja rizika za poticajno i podržavajuće roditeljstvo (npr. manje neformalne podrške, veći roditeljski stres, veće nepovjerenje u stručnjake). Kod najranjivijih skupina roditelja vidljivije se naglašava i izostanak nužne koordinacije i integracije usluga koje dolaze iz sustava zdravstva, odgoja i obrazovanja i socijalne skrbi. Sve to govori kako je potrebno više ulagati u veću dostupnost stručne podrške roditeljima i obiteljima, pri čemu je važno prepoznati heterogenost potreba različitih obitelji i djelovanje uskladiti s time. U području podrške roditeljstvu i obiteljima neophodan je multidisciplinarni pristup, a uz usmjeravanje podrške na povećanje roditeljskih znanja i vještina koje pridonose djetetovu razvoju, nužno je i povećanje roditeljeve osobne dobrobiti (vidi Dobrotić i sur., 2015).

Činjenica je i da razvoj usluga roditeljstvu traži sustavan pristup i održivo rješenje te dugoročno ne može počivati isključivo na projekt-nom financiranju, kao što je do danas u pravilu bio slučaj. Prednost se predstavljenih programa svakako ogleda u činjenici da oni uspješno koriste resurse već postojeće mreže odgojno-obrazovnih, socijalnih i zdravstvenih ustanova i njihovih stručnjaka, te uspostavljanje održivog rješenja ne bi tražilo veće napore države. S obzirom na rastuću kompleksnost socijalnih rizika i teškoća s kojima se suvremene obitelji nose, aktivnija je intervencija države u ovo područje više nego nužna s ciljem povećanja dostupnosti i održivosti kako univerzalnih (otvorenih svima, neovisno o potrebi), tako i ciljanih, odnosno indiciranih programa podrške roditeljstvu (usmjerenih specifičnim skupinama suočenima s otežanim uvjetima roditeljstva, odnosno roditeljima s višestrukim

potrebama i teškoćama u ispunjavanju roditeljskih odgovornosti), uvažavajući heterogene potrebe i resurse roditelja i djece. Time bi Hrvatska slijedila trendove drugih zemalja članica EU-a u kojima je prisutan opći trend organiziranja podrške roditeljstvu kroz univerzalne usluge, uz koju se organiziraju ciljane usluge namijenjene populaciji u riziku (Moran i sur., 2004; European Commission, 2013), a koje su posebice važne za roditelje te obitelji koje podižu djecu u zahtjevnijim okolnostima koje otežavaju zadovoljavanje djetetovih razvojnih potreba. Također, sve je veća tendencija prema pružanju integriranih socijalnih usluga gdje u pružanju usluge surađuju stručnjaci različitih profila, dok je većina programa u europskim zemljama usmjerena k djeci predškolske dobi, budući da su se oni pokazali učinkovitijima i djelotvornijima (European Commission, 2013) te time nailaze na lakše odobravanje kod donositelja odluka s obzirom na dominantnu retoriku socijalnog ulaganja na europskoj razini. Takav je pristup ipak i djelomice problematičan uzmu li se u obzir nezadovoljene potrebe za podrškom u roditeljstvu koje iskazuju roditelji adolescenata (Pećnik i Tokić, 2011; Dobrotić i sur., 2015), kao i nalazi Moran i sur. (2004) koji pokazuju kako intervencije i u kasnijoj dobi donose željene rezultate. Naime, iako intervencije u ranijoj dobi nose sa sobom bolje i trajnije pozitivne ishode za djecu, kasnije intervencije također utječu na pozitivnu promjenu kod djece te pomažu roditeljima da se nose sa zahtjevima roditeljstva, a posebice u stresnim situacijama. To govori u prilog postojanju različitih programa podrške obitelji i roditeljstvu kroz sva razdoblja odrastanja djeteta.

Konačno, programi podrške roditeljstvu kao i druge intervencije koje se provode s roditeljima, djecom i obiteljima, trebaju biti utemeljeni na dokazima djelotvornosti. Stoga ih je prije šire implementacije nužno evaluirati, a tijekom provedbe pratiti njihovu relevantnost, djelotvornost i dugoročni utjecaj te ih po potrebi usavršavati. Kako je uspješnost programa podrške roditeljstvu usko vezana ne samo uz njihov sadržaj nego i uz način provedbe te društvene promjene, pružateljima je ovih usluga važno osigurati primjerenu edukaciju i kontinuiranu stručnu podršku.

Literatura

1. Antulić Majcen, S. i Pribela-Hodap, S. (2017). *Prvi koraci na putu prema kvaliteti: samovrednovanje ustanova ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja.
2. Asmussen, K. (2011). *The evidence-based parenting practitioner's handbook*. London: Routledge.
3. Bohaček, A. i Pećnik, N. (2019). Učinkovitost programa podrške roditeljima djece s PAS u odnosu na roditelje djece s drugim teškoćama u razvoju.
4. Brajša-Žganec, A., Franc, R., Merkaš, M., Radačić, I., Šerić, M. i Šikić-Mičanović, J. (2011). *Analiza stanja prava djece u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
5. Budd, K. (2005). Assessing parenting capacity in a child welfare context. *Children and Youth Services Review*, 27(4): 429-444.
6. CPRG – Conduct Problems Prevention Research Group (2007). Fast Track randomized controlled trial to prevent externalizing psychiatric disorders: Findings from grades 3 to 9. *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 46(10): 1250-1262.
7. Daly, M. (2008a). *Roditeljstvo u suvremenoj Europi: pozitivan pristup*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
8. Daly, M. (2013). Parenting support policies in Europe. *Families, Relationships and Societies*, 2(2): 159-174.
9. Daly, M. (2018). Policies on family support and parenting support in a global perspective. U: G. Björk Eydal (ur.). *Handbook of family policy*. Danska: Edward Elgar.
10. Daly, M., Bray, R., Bruckauf, Z., Byrne, J., Margaria, A., Pećnik, N. i Samms-Vaughan, M. (2015). *Family and Parenting Support: Policy and Provision in Global Context*. Florence: UNICEF.
11. Dobrotić, I., Pećnik, N. i Baran, J. (2015). *Potrebe roditelja i pružanje usluga roditeljima koji podižu djecu u otežanim okolnostima*. Zagreb: Udruga Roditelji u akciji – RODA.
12. European Commission, 2013.
13. Flouri, E., Midouhas, E., i Joshi, H. et al. (2015). Emotional and behaviour all resilience to multiple risk exposure in early life: the role of parenting. *European Child & Adolescent Psychiatry*. 24: 45. <https://doi.org/10.1007/s00787-014-0619-7>
14. Hermanns, J. (2014). Parenting support in Europe: what it brings and what it can take away. U: R. Fukkink, C. Vink i N. Bosscher (ur.). *Think Parents: Putting parents at the heart of parenting support* (str. 11-26). Amsterdam: SWP Publishers.
15. Keresteš, G., Horvat, M. i Bićanić, D. (2017). Formative Evaluation of Government of Croatia and UNICEF's Parenting Support Programmes 'Growing up Together' and 'Growing up Together PLUS': Final evaluation report to UNICEF CO Croatia.

16. Knijn, T., Martin, C. i Ostner, I. (2018). Triggers and drivers of change in framing parenting support in Northwestern Europe. U: G. Björk Eydal (ur.). *Handbook of family policy*. Danska: Edward Elgar.
17. Larkin, Heather, Joseph J. Shields i Robert F. Anda (2012). The Health and Social Consequences of Adverse Childhood Experiences (ACE) Across the Lifespan: An Introduction to Prevention and Intervention in the Community. *Journal of Prevention & Intervention in the Community*, 40:4, 263-270, DOI: 10.1080/10852352.2012.707439
18. Ljubešić, M. (2013b). Roditelji djece s teškoćama u razvoju i usluge za podršku roditeljstvu, 205-211.
19. Marušić, V., Medved, M. i Slakoper-Lisica, D. (2018). „Rastimo zajedno – i mi!“. Podrška roditeljima u psihosocijalnom riziku – iskustva i izazovi 26. godišnje Konferencije hrvatskih psihologa: kvaliteta života kroz životni vijek – izazovi i preporuke, 07.–10.11.2018, Sv. Martin na Muri.
20. McConnell, D., Breitzkreuz, R. i Savage, A. (2013). Parent needs and family support service: outcomes in a Canadian sample. *Journal of Social Work*, 13(5): 447-470.
21. Moran, P., Ghate, D. i van der Merwe, A. (2004). *What Works in Parenting Support? A Review of the International Evidence*. London: Department for Education and Skills.
22. Oates, J. (2010). *Supporting parenting. Early childhood in focus 5*. Milton Keynes: The Open University.
23. Pećnik, N. (2006). Prilog odbacivanju tjelesnog kažnjavanja djece. *Dijete i društvo*, 8(1): 177-199.
24. Pećnik, N. (2013). *Kako roditelji i zajednice brinu o djeci najmlađe dobi u Hrvatskoj*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
25. Pećnik, N. (2013). Roditeljske potrebe za podrškom i dostupnost usluga za podršku roditeljstvu: perspektiva davatelja usluga. U: N. Pećnik (ur.). *Kako roditelji i zajednice brinu o djeci najmlađe dobi u Hrvatskoj* (str. 214-240). Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
26. Pećnik, N. (2014). Evaluacija učinaka programa „Rastimo zajedno Plus“. U: B. Starc (ur.). *Roditeljstvo u najboljem interesu djeteta i podrška roditeljima najmlađe djece s teškoćama u razvoju* (str. 70-80). Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
27. Pećnik, N. i Dobrotić, I. (2013). Roditeljske potrebe za podrškom i dostupnost usluga za podršku roditeljstvu: perspektiva predstavnika jedinica lokalne i područne samouprave. U: N. Pećnik (ur.). *Kako roditelji i zajednice brinu o djeci najmlađe dobi u Hrvatskoj* (str. 241-249). Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
28. Pećnik, N. i Pribela-Hodap, S. (2013). Dostupnost i korištenje usluga podrške roditeljstvu te usluga za djecu rane dobi. U: N. Pećnik (ur.). *Kako roditelji i zajednice brinu o djeci najmlađe dobi u Hrvatskoj* (str. 180-204). Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.

29. Pećnik, N. i Pribela-Hodap, S. (2013). Stručna podrška u rješavanju roditeljskih pitanja. U: N. Pećnik (ur.). *Kako roditelji i zajednice brinu o djeci najmlađe dobi u Hrvatskoj* (str. 108-126). Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
30. Pećnik, N. i Raboteg-Šarić, Z. (2005). Neformalna i formalna podrška jedno-roditeljskim i dvoroditeljskim obiteljima. *Revija za socijalnu politiku*, 12(1): 1-21.
31. Pećnik, N. i Starc, B. (2010). *Rastimo zajedno: program radionica za roditelje najmlađe djece* (priručnik za voditelje). Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
32. Pećnik, N. i Starc, B. (2010). *Roditeljstvo u najboljem interesu djeteta i podrška roditeljima najmlađe djece*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
33. Pećnik, N. i Tokić, A. (2011). *Roditelji i djeca na pragu adolescencije: pogled iz tri kuta, izazovi i podrška*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti (znanstvena monografija).
34. Pećnik, N., Starc, B., Ljubešić, M., Jeić, M., Pribela-Hodap, S. i Grubić, M. (2014). *Rastimo zajedno Plus: program radionica s roditeljima djece s teškoćama u razvoju* (priručnik za voditelje). Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
35. Raboteg-Šarić, Z. i Pećnik, N. (2006). Bračni status, financijske teškoće i socijalna podrška kao odrednice roditeljske depresivnosti i odgojnih postupaka. *Društvena istraživanja*, 6(86): 961-985.
36. Radočaj, T. (2008). Što (ne)znaju i što čine roditelji najmlađe djece? *Dijete i društvo*, 10(1/2): 119-135.
37. Richter, L. M. i Naicker, S. (2013). *A Review of Published Literature on Supporting and Strengthening Child-Caregiver Relationships (Parenting)*. Arlington: USAID's.
38. Starc, B. (ur.) (2014). *Roditeljstvo u najboljem interesu djeteta i podrška roditeljima najmlađe djece s teškoćama u razvoju*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
39. Stattin, H., Enebrink, P., Özdemir, M. i Giannotta, F. (2015). A National Evaluation of Parenting Programs in Sweden: The Short-Term Effects Using an RCT Effectiveness Design. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. Advance online publication [datoteka s podacima]. Dostupno na: <http://dx.doi.org/10.1037/a0039328>
40. Vandenbroeck, M., Roets, G. i Roose, R. (2014). Evidence-based support versus thinking parents in participative projects. U: R. Fukkink, C. Vinki i N. Bosscher (ur.). *Think Parents: Putting parents at the hearth of parenting support* (str. 35-43). Amsterdam: B.V.SWP Publishers.
41. Wessels, I., Mikton, C., Ward, C. L., Kilbane, T., Alves, R., Campello, G., Dubowitz, H., Hutchings, J., Jones, L., Lynch, M. i Madrid, B. (2013). *Preventing violence: Evaluating outcomes of parenting programmes*. Geneva: World Health Organization.
42. Wolchik, S. A., Sandler, I. N., Millsap, R. E., Plummer, B. A., Greene, S. M., Anderson, E. R., Dawson-McClure, S. R., Hipke, K. i Haine, R. H. (2002). Six-Year Follow-up of Preventive Interventions for Children of Divorce. A Randomized Controlled Trial. *JAMA*, 288(15): 1874-1881.

Vlado Puljiz

ULAGANJE U PREDŠKOLSKU DJECU I AKTIVNO STARENJE – Oblici socijalnog investiranja –

1. Uvod

U ovom članku bavimo se dvjema, u javnim raspravama relativno zapostavljenim, komponentama socijalno-demografske reprodukcije hrvatskog društva. Riječ je o ulaganjima u djecu, ponajprije u djecu predškolske dobi, te o aktivnom starenju koje bi, u suvremenim okolnostima, trebalo obuhvatiti sve brojniju stariju populaciju, a svojevrsni je antipod ulaganjima u djecu.

Uvodno treba objasniti da promjene u pristupu društva predškolskoj djeci s jedne, te starim ljudima s druge strane, treba razmatrati u okviru novoga koncepta socijalne države koji se u literaturi najčešće naziva „država socijalnog investiranja“.¹

Kejnzijanska i neoliberalna socijalna država

Podsjetimo da su u poslijeratnom razdoblju u Europi bila na djelu, kronološki jedan iza drugog, dva koncepta socijalne države. Prvi je *kejnzijanski* (nazvan po britanskom ekonomistu J. M. Keynesu). Kejnzijanski je koncept proistekao iz kompleksa posljedica „Velike

¹ O tome više: Puljiz, V. (2017). Hrvatska socijalna država: ususret paradigmi socijalnog investiranja. U: T. Jakovina (ur.). *Dvadeset pet godina hrvatske neovisnosti – kako dalje?*, Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, str. 285-306.